

Petar Puhmajer

Hrvatski restauratorski zavod
Nike Grškovića 23
HR - 10000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 16. 7. 2021.

Prihvaćen / Accepted: 17. 11. 2021.

UDK / UDC: 728.82(497.5Rijeka)"17/18"

DOI: 10.15291/aa.3572

Stambene palače kasnog 18. stoljeća u Rijeci: prostorna i tipološka obilježja

Palatial Housing in Late 18th Century Rijeka: Spatial and Typological Features

SAŽETAK

U ovom radu obrađuje se korpus reprezentativne stambene arhitekture Rijeke s kraja 18. i samog početka 19. stoljeća koji je velikim dijelom danas gotovo iščeznuo. Uz nekoliko poznatih građevina, ovom se prigodom neke prvi put identificiraju, utvrđuju se njihovi vlasnici i vrijeme izgradnje. Nastanak palača povezuje se s proširenjem grada i rušenjem gradskih zidina unutar kojih izostaje reprezentativna izgradnja, a tek s formiranjem blokova Novog grada omogućeno je podizanje većih i kvalitetnijih kuća za stanovanje. Središnja zona postaje Korzo, duž i oko kojega palače podižu imućni trgovci, brodovlasnici i činovnici. Prostorna organizacija palača razmatra se većinom na temelju arhivske dokumentacije iz vremena kada je još bila sačuvana, ili se barem mogla iščitati, a uočava se nekoliko karakterističnih prostornih obrazaca čiji se koncepti povezuju s položajem i nastankom u gradskom bloku te tipskim modelima iz regije. Pročelja kao relevantni parametar u definiranju građevina kao palača pokazuju znatnu uniformnost, ali i razlike, osobito oblikovanjem zabatnih zaključaka koja im daju vizualni identitet i reprezentativnost, a slijedom kojih se mogu odrediti njihova tipološka obilježja.

Ključne riječi: arhitektura, 18. stoljeće, Rijeka, barokna arhitektura, stambena arhitektura, palače, kuće, prostorna organizacija, pročelja, tipologija

ABSTRACT

The paper provides insight into the upscale residential architecture of Rijeka at the end of the 18th and the very beginning of the 19th century. Most of the buildings have perished, or have been rebuilt in the later period, and only a few survive until today. In addition to several well-known examples, new houses have here been identified for the first time, including their owners and the time of construction. The occurrence of palaces in Rijeka was related to the expansion of the city and the demolition of the medieval city walls, which enabled the construction of new blocks and higher standard housing. The "New Town" became the central city district and its thoroughfare, Korzo, was lined with palaces belonging to wealthy merchants, shipowners and government officials. The spatial organization of these palaces can be studied mostly on the basis of archival documentation from the period when it was still extant or at least identifiable. It shows typical floor plans formed by grouping or sequencing of the rooms. The origins can be traced to early modern Trieste, where the omnipresent plan model with 3x2 rooms on each floor is recognized as a "typical merchant's house." Façades also show considerable uniformity, but also differences in details such as portals and balconies, as well as giant roof gables that gave palaces their visual identity and grand appearance.

Keywords: architecture, 18th century, Rijeka, baroque architecture, residential architecture, palaces, houses, spatial organization, façades, typology

Uvod

Već je ranije uočeno da stambena i javna profana arhitektura 18. stoljeća u Rijeci ostvaruje visoke domete. I dok je javna izgradnja češće bila predmetom interesa istraživača,¹ stambeni fond iz tog vremena koji čini, ili je barem činio sve do druge polovine 20. stoljeća – glavninu urbanog tkiva središta grada, do danas je ostao većim dijelom nepoznat.² Razlog tomu jest podložnost promjenama, ali i radikalna rušenja u 20. stoljeću te izgradnja novih zgrada na mjestu starih. U takvim je okolnostima teško dobiti cjelovitu sliku arhitekture jednog razdoblja, pa se zaključci mogu donijeti jedino iščitavanjem arhivskih izvora.

Na početku valja razjasniti terminologiju i tip arhitekture koji ovdje promatramo. Stambena izgradnja u svim je epohama imala svoj prosječni standard pa kuće višeg standarda ponekad nazivamo *palačama*. U sociološkom pogledu, *palača* je, prema tradicionalnom shvaćanju, dom plemića, feudalca ili monarha, no takva se definicija u novom vijeku mijenja jer pučani stječu bogatstva, katkad i kupuju plemićke titule, ili im se one dodjeljuju zbog zasluga, pa su u mogućnosti graditi velike i raskošne gradske kuće. Tako palače podižu trgovci, činovnici, industrijalci ili pak brodovlasnici. U arhitektonskom pak smislu, termin *palača* predodređen je njezinom veličinom u odnosu na standardnu izgradnju, a karakteriziraju je i veća prostornost, pravilna organizacija, složena raščlamba i raskošan interijer. Važan je čimbenik i pročelje koje svojom obradom, proporcijama i detaljima odražava razinu stanovanja u unutrašnjosti, a reprezentativnošću sudjeluje u kreiranju urbanističke slike grada, ulice ili gradskog bloka. Kvaliteta i bogatstvo pročelja ponajviše reflektiraju htijenja i mogućnosti naručitelja da primjereno ukrasi svoj dom i time iskaže svoj status.

Ako navedenu definiciju primijenimo na stambenu arhitekturu 18. stoljeća u Rijeci, uz već nekoliko odnedavno poznatih građevina, obrađenih recentno u literaturi,³ u mogućnosti smo definirati korpus baroknih palača. Dakako, uza sva ograničenja s obzirom na sačuvanost fonda, ali i arhivskih izvora o njima, koji bi mogli u budućnosti ukazati na još relevantnih primjera. I dok iz prve polovine stoljeća potječu tek dvije, dosad poznate palače (Benzoni, Gerliczy), iz druge polovine identificirano je čak trinaest građevina. Za većinu je utvrđeno vrijeme gradnje i naručitelji, a ponekad najraniji poznati vlasnici, prema kojima se prvi put u stručnoj literaturi uspostavljaju i njihovi nazivi. Analiziraju se prostorne, tipske i tipološke značajke njihove arhitekture. Valja napomenuti da ni na jednoj građevini nisu nikad provedena konzervatorska istraživanja pa se prostor i oblikovanje iščitavaju vizualnim opažanjem danas sačuvanih struktura u unutrašnjosti i vanjštini te uvidom u arhivsku i povijesnu fotografsku dokumentaciju koja prikazuje većinom stanje u 19. stoljeću, kada su još bile dobrim dijelom sačuvane. Od trinaest građevina, detaljno razmatranih ovom prigodom, pet ih je u cijelosti porušeno (Bolf, Deluppis, Huber, Troyer i guvernerova), među kojima i jedna samo s očuvanom fasadom (Troyer), pet ih je radikalno nadograđeno u 19. stoljeću za još nekoliko etaža (Tomašić, Batthyany, Šporer, Bašić, Adamić), pri čemu su neke posve izgubile izvornost, a tek su tri sačuvala svoj izgled, ne bez neprimjerenih adaptacija (Wohinz, Vuković, Belinić).

Izgradnja Novog grada kao preduvjet za pojavu novih modela stambene izgradnje

Sve do 18. stoljeća Rijeka je bila vrlo mali grad, izrazito uskih ulica i minijturnih trgova, na kojima je izostala reprezentativna izgradnja. Plemićke kuće nisu se osobito razlikovale od građanskih ni unutarnjom organizacijom ni vanjskim izgledom, a tek pojedini kameni detalji, portal, balkon ili grb, upućivali su na status vlasnika. U 17. stoljeću, usprkos ojačanoj financijskoj moći građanstva i plemstva, viši su stambeni standardi teško mogli biti dosegnuti u skućenim gradskim prostorima pa su ostvareni tek bogatije oblikovanim arkadnim dvorištima ili pročeljnim portalima,⁴ kao što

o tome svjedoče ostatci struktura palače Wasserman-Garbas (Užarska 26, 1690.),⁵ ili pak njoj susjedne palače Zanchi (Užarska 22). Promjene u 18. stoljeću predvode imućni naručitelji, većinom plemići na javnim dužnostima, pa tako biskup Benzoni podiže palaču na Trgu Grivica otprilike 30-ih godina 18. stoljeća,⁶ kojom se uvodi, ili barem afirmira, prostorna shema tipične sjevernotalijanske kuće. Osovinski položen središnji hodnik u prizemlju, stubište s konvergentnim krakovima za gornje katove gdje se s podesta ulazi u prostorije, centrirani položaj salona, kao i nizanje prostora u enfiladi, obilježja su reprezentativne arhitekture, unatoč tomu što je ona ovdje ostvarena u malom mjerilu. Početkom 50-ih godina 18. stoljeća Giovanni Felice Gerliczy, upravitelj grada, ponavlja sličan koncept u svojoj palači u današnjoj Ciottinoj 14,⁷ dodajući prostoru kata i uzak dvorišni hodnik, vjerojatno radi bolje organizacije prostora dvojake funkcije, za stanovanje, a ujedno i upraviteljeva službenog ureda. Novi element ovdje pojava je parternog vrta na povišenoj terasi uz njezino začelje, što je bilo moguće ostvariti tek u urbanističkim okolnostima izvan zidina grada.

Razvoj novih prostornih rješenja omogućen je carskom odlukom o proširenju grada izvan zidina, odnosno početkom gradnje Novoga grada. Planski je projekt zacrtan već 50-ih godina 18. stoljeća, vjerojatno u okviru građevnog ureda Tršćanskog namjesništva, u čijoj je nadležnosti bila i Rijeka. Rijeka je imala sužene mogućnosti širenja jer joj sjevernu stranu omeđuje visoki brijeg Kalvarija, istočnu Rječina, a južni more, pa je stoga prirodni tijek sporadične izgradnje logično krenuo prema zapa-

1.

Veduta Korza, desno s palačama Vuković, Bolf i Šporer, autori: Jakob Alt i Christian von Mayr, oko 1832. (Österreichische Nationalbibliothek, Beč)

View of the Korzo street with the Vuković, Bolf, and Šporer Palaces to the right, ca. 1832

2.
Katastarska karta s detaljem poteza kuća sjevernog dijela Korza od palače Troyer do palače Vuković, 1861. (Državni arhiv u Rijeci)

Cadastral map, row of palaces forming the northern front of the Korzo, from the Troyer Palace eastward to the Vuković Palace on the right end side, 1861

du. U tom smjeru vodila je i glavna prometnica za Trst. Na nju se nadovezao novi prometni pravac koji je formiran uz južni obod gradskih zidina, a koji će postati i središnja gradska ulica, Korzo. Planovima je predviđeno da se širenje provede nasipavanjem morske obale s južne strane Korza izgradnjom niza pravokutnih blokova, upravo identično kao što je bila planirana i nova gradska četvrt Trsta, *Borgo Teresiano*.⁸ Ključan element planiranja bilo je preseljenje javnih sadržaja u Novi grad, koje se intenzivira posljednja dva desetljeća 18. stoljeća, izgradnjom guvernerove palače, carinarnice, pošte, pravoslavne crkve i Gerliczyjeva kazališta.⁹ Prostor oko Korza postaje mjesto reprezentativne javne i privatne izgradnje (sl. 1), a predvođe je imućni trgovci, brodovlasnici i činovnici.

Među prvima se podiže Guvernerova palača (1778.-1780.), na krajnjem zapadnom dijelu Korza, premda su neke kuće istočno i sjeverno od nje podignute već prije. Njezina funkcija bila je upravna, jer je služila za rad guvernera i činovnika, ali i rezidencijalna, za stanovanje guvernera i njegove obitelji, pa je valja razmotriti i u okviru stambene arhitekture. Podignuta prema projektu inženjera Antona Gnamba, ova je jednokatnica zapremala čitav gradski blok, a upravo je njegov format odredio planimetriju inzularne izgradnje Novog grada, a i regulacijsku liniju južnog dijela Korza. Izvorni prostorni raspored palače prikazan je na Gnambovu nacrtu iz 1789. godine,¹⁰ s tim da treba dodati kako je znatno dograđena u 19. stoljeću, pri čemu je uspostavljeno novo glavno krilo na južnoj strani prema moru (umjesto dotadašnjeg istočnog), kakvu je vidimo na povijesnim fotografijama, a krajem stoljeća je i porušena. Nacrt pokazuje da je zgrada pri gradnji na zapadnoj strani inkorporirala jednu dvokatnicu s prostornim rasporedom organiziranim oko središnjeg hodnika na svakoj etaži. Gnambovim su projektom nadograđena tri nova, pravilno formirana krila. Glavno kratko ulazno krilo bilo je okrenuto k istoku, sjeverno dulje krilo prema Korzu, i oni su bili jednokatni, a prema jugu je bilo tek prizemno gospodarsko krilo. Razlog takve organizacije je još uvijek urbanistički nesređena obala, nepostojeći *waterfront*, te usmjerenost prometa na Korzo, glavnu prometnicu, sa smještajem glavnog pročelja na omanji trg s istočne strane, prema središtu grada. Veća parcela omogućila je projektantu četverokrilnu građevinu s unutrašnjim dvorištem, a u skladu s tim i prostorni raspored s nizanjem prostorija unutar krila. Barokno htijenje 18. stoljeća očituje se u osovinskoj postavi veže u prizemlju koja se, prolaskom kroz arkade s dva para stupova nastavlja kao izduženo otvoreno dvorište, te u simetričnoj postavi dvorane u istoj osi na prvom katu. No ipak, znatno veće dvorane guvernerova stana i ureda nanizane su duž prvog kata istočnog krila, prema Korzu. Teško je

reći u kojoj je mjeri ovo zdanje imalo utjecaj na druge stambene i poslovne palače Rijeke, no u svakom slučaju veće su parcele s južne strane Korza omogućavale formiranje građevina s više krila, pa tako i unutrašnjih, doduše relativno malih, dvorišta.

Već je zamijećeno kako je guvernerova palača veličinom i monumentalnošću zastajala za upravnom palačom Rafinerije šećera,¹¹ smještenom u novoformiranom tvorničkom kompleksu na Brajdi, zapadno od središta grada, koja je izvorno bila namijenjena za ured i stanovanje trojice direktora tvornice. Prvotno sagrađena 1752. godine, nakon velikog požara 1785. znatno je obnovljena i opremljena štukaturama i zidnim slikama.¹² Njezina složeno artikulirana ali simetrična unutrašnjost ima središnju osovinu ulaznog predvorja iz kojeg se pristupa na monumentalno stubište, istaknuto kao rizalit na začelju. Centrirana svečana dvorana na drugom katu ima bočne, simetrično organizirane prostore, među ostalim i po jedno predvorje sa svake strane, iz kojeg se ulazi u prostorije. Oba predvorja pružaju se kroz gornje dvije etaže gdje su raščlanjena arkadama, na trećem katu povezanih mostovima. Reprezentativni prostori ove palače, njezine oslikane i štukirane dvorane, bili su teško dostižan uzor za gradske kuće,¹³ ali su poneke, kao što ćemo vidjeti, poprimile neke njezine pojednostavljene značajke.

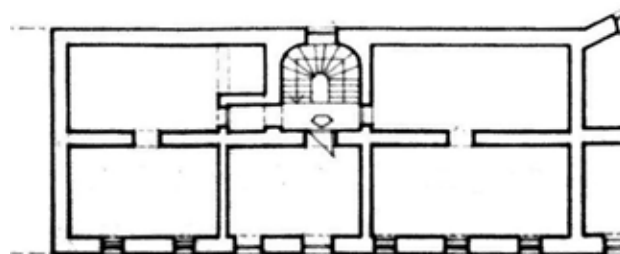
Prostorna obilježja

Korpus reprezentativne stambene arhitekture Rijeke druge polovine 18. stoljeća, u prostornom smislu, predodređen je položajem i formatom gradskog bloka. Blokovi Novog grada nastali na nasutom terenu s južne strane Starog grada, imali su veće parcele te omogućavali gradnju kuća s više krila, a time i tlocrt s nizanjem prostorija. Uske dugačke blokove, formirane uz perimetar nekadašnjih zidina, činile su jednokriline kuće, katkad sa starijim strukturama, koje su pak imale grupu prostorija na svakoj etaži. U analizi koja slijedi pokazat ćemo upravo razvoj i varijante ovih prostornih obrazaca.

Blok kojeg s južne strane omeđuje Korzo (sl. 2), sa zapadne Koblerov trg, s istočne Sokol kula, a sa sjeverne niz uličica i trgova unutar Starog grada koji se mogu

3.
Palača Wohinz, pročelje
(foto: J. Kliska, 2018.)

Wohinz Palace, façade

4.
Palača Wohinz, tlocrt mezanina,
1989. (izvor: Sanja Šimunović,
*Studija objekata. Korzo Narodne
revolucije*, Jadranprojekt, Rijeka,
1989.)

Wohinz Palace, mezzanine floor
plan, 1989

5.
Palača Vuković, pročelje
(foto: J. Kliska, 2018.)

Vuković Palace, façade

svesti na današnji naziv Trga sv. Barbare, specifičan je upravo po tome što nastaje već dogradnjom kuća koje su se nalazile uz bedeme s unutrašnje strane grada. Te kuće, dakako, nisu bile prislonjene izravno uz bedeme, već odvojene razmakom od nekoliko metara, dok je izvan bedema s južne strane bio vodeni jarak, zvan „Barbakan“. Zahvat je značio zatrpavanje „Barbakana“, uklanjanje bedema, te produljenje kuća do linije bedema, koja je tako postala građevna linija za ulični niz Korza.¹⁴ Prvotne su kuće morale biti malih dimenzija jer su one ovim proširenjem zapravo dvostruko povećane, a po svemu sudeći većina ih je iznova izgrađena, tek uz neznatno zadržavanje starijih struktura.

Realizacija je započela gradnjom **palače Wohinz** (Korzo 8) oko 1783., prislonjene uz Gradski toranj koji se istom prilikom obnavlja (sl. 3).¹⁵ Riječ je o starijoj kući koja je dosad bila okrenuta svojim glavnim pročeljem prema sjeveru, odnosno prema Starom gradu, o čemu svjedoči i danas sačuvani kameni portal s bunjatom i maskeronom iz 17. stoljeća. Nadogradnjom se uspostavlja novo glavno pročelje na južnoj strani, prema Korzu, s reprezentativnom raščlambom, dok ono prema Starom gradu postaje začelje. Dvostruko povećana kuća morala je time dobiti i posve novu prostornu organizaciju, iako su zadržane i neke ranije strukture. Naime, mogao je biti zadržan nekadašnji južni zid, nekoć okrenut prema vrtu i bedemu, koji je sada postao središnji od triju uzdužnih nosivih zidova koji čine njezin volumen. Isto tako se čini da je zadržan sjeverni perimetralni zid sa starim portalom, doduše, teško je reći do koje visine. U takvoj situaciji, dakle s trima uzdužnim nosivim zidovima u smjeru istok-zapad te dvama kraćim bočnim u smjeru sjever-jug, kao i s obzirom na širinu kuće i broj prozorskih osi, bilo je moguće formiranje prostornog koncepta s grupom od 3 x 2 prostorije (sl. 4), odnosno tri prostorije na sjevernoj i tri na južnoj strani. Središnje prostorne jedinice u takvom su konceptu imale manje varijacije, primjerice u prizemlju gdje je u središnjoj osi hodnik koji vodi od glavnog ulaza do stubišta smještenog u začelju, ili pak na reprezentativnoj etaži prvog kata gdje se formirao glavni salon kuće s trima prozorskim osima.

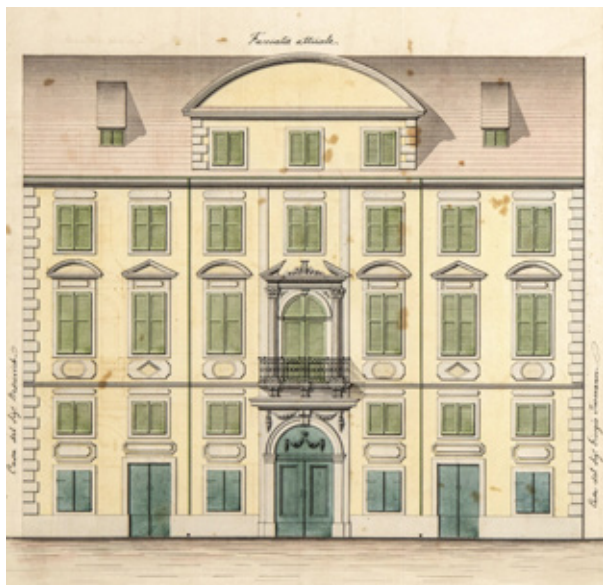
Premda nismo posve sigurni je li ovakav tip prostorne organizacije najranije primijenjen na palači Wohinz, on se ponovio u osnovi kod svih drugih kuća sagrađenih u istom nizu dalje prema istoku. Od svih je njih pouzdano datirana tek posljednja u nizu **palača Vuković** (Korzo 2), djelo inženjera Antona Gnamba, nastalo između

1789.-1791. godine¹⁶ koja ima po svemu sličan prostor i oblikovanje (sl. 5). Elevacija zgrade nešto je niža jer izostaje mezanin između prizemlja i prvog kata, no prostor prizemlja čini na isti način koncipiran ulazni hodnik na čijem je kraju stubište. Ovdje je stubište, za razliku od Wohinzove palače, sačuvano u izvornom obliku. Njegovi se krakovi formiraju oko praznog prostora, tzv. šuplje jezgre, prema kojoj su artikulirani malim arkadama na toskanskim stupovima. Na svakom katu ono se rastvara na središnji podest iz kojega se ulazi u prostorije. I ovdje je reprezentativni salon bio na prvom katu, obuhvaćajući tri osi na glavnom pročelju, središnju s balkonom.

6.
Palača Bolf (desno) s edikulom na prvom katu te naknadno nadograđenim trećim katom, detalj fotografije iz 80-ih godina 19. stoljeća (Konzervatorski odjel u Rijeci)

Bolf Palace (to the right) with an aedicule on the first floor and the subsequently added third floor, photo detail, 1880s

7.
Palača Bolf, izvorno stanje prikazano na nacrtu projekta nadogradnje trećeg kata, projektant: Ignazio Rossi, 1844. (Državni arhiv u Rijeci)

Bolf Palace, original outlook shown on the second-floor addition plan by Ignazio Rossi, 1844

8.
Palača Šporer, današnje stanje pročelja s naknadno nadograđenim trećim katom i izmjenama u prizemlju (foto: J. Kliska, 2018.)

Šporer Palace, current outlook with the later added third floor and alterations on the ground floor

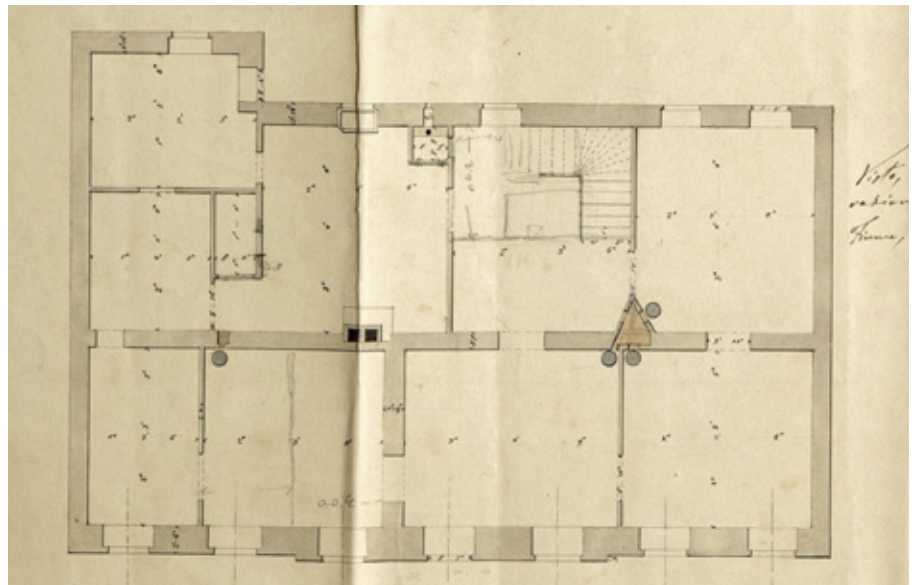
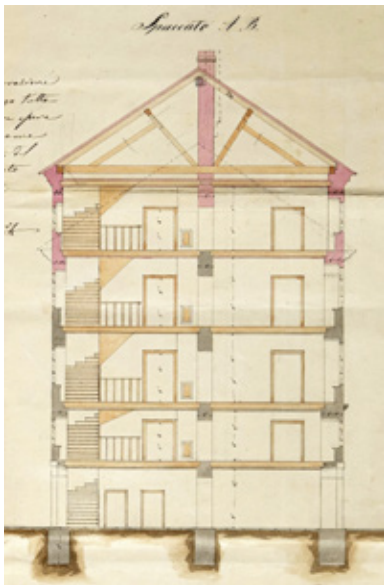
9.
Pogled na Korzo s palačama Wohinz, Šporer, Bolf i Vuković. Na palači Šporer vidljiv je zabat. Detalj fotografije iz 1865. (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja)

View of the Korzo street with the Wohinz, Šporer, Bolf, and Vuković Palaces. A rooftop gable is visible on the Šporer Palace. Photo detail, 1865

Prema povijesnoj dokumentaciji, poznat nam je vanjski izgled i njoj susjedne **palače Bolf** (Korzo 2a)¹⁷ koja je porušena u Drugom svjetskom ratu. Reprezentativno pročelje s rizalitom koji obuhvaća tri osi, sa središnjim portalom i kamenim balkonom s altanom (sl. 6, 7), sugerira centrirani položaj veže u prizemlju i salona na prvom katu, a nacrt nadogradnje s kraja 19. stoljeća¹⁸ pokazuje i identičnu konstrukciju kao i kod prethodno spomenutih dviju palača s trima uzdužnim nosivim zidovima u smjeru istok-zapad, te stubište u sredini formirano oko šuplje jezgre.

Na palaču Bolf nadovezuje se sa zapadne strane **palača Šporer** (Korzo 4, sl. 8),¹⁹ još jedno zdanje sličnih prostornih osobina, a sudeći prema povijesnoj fotografiji (sl. 9), nekad i slične vanjštine, sa zabatom zaključenim pročeljem. Prostorni raspored i ovdje otkriva arhivska dokumentacija (sl. 10 a, b)²⁰ pa se tako ponovno vidi ulazni hodnik u središnjoj osi prizemlja, a na gornjim se etažama prostorije koncentriraju oko središnjeg predsoblja. Veliki salon na prvom katu zaprema tri prozorske osi, ali je izmaknut u odnosu na središnji rizalit glavnog pročelja. Još jedan bočni rizalit javit će se i na stražnjem (sjevernom) pročelju, koji je naknadno proširen opečnom

10

a, b. Palača Šporer, projekt nadogradnje trećeg kata: detalj s prikazom tlocrta drugog kata i presjek, projektant: Ignazio Rossi, 1872. (Državni arhiv u Rijeci)

a, b. Šporer Palace, third floor addition plan: detail showing the second floor plan and the cross-section, Ignazio Rossi, 1872

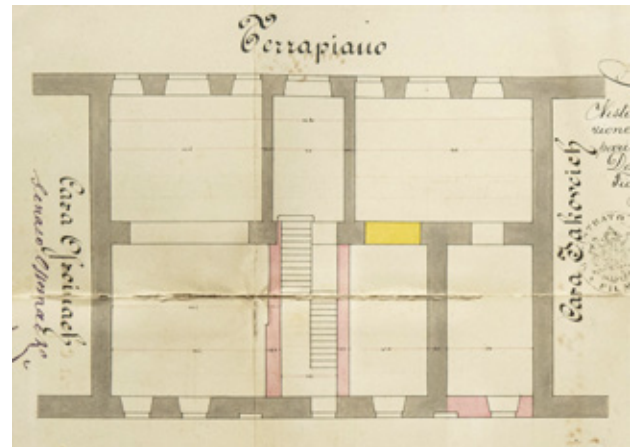
građom prema istoku. Pojava tog rizalita, ili korištenje ranijih zidanih struktura, koje se čitaju iz nepravilnosti u tlocrtu, vjerojatno je razlog izmaka stubišta izvan uobičajene središnje osi. Na istom je sjevernom pročelju do obnove u 20. stoljeću postojao i kameni portal s rustificiranim pilastrima, tipičan za prvu polovinu 18. stoljeća, što je još jedan argument u prilog korištenju ranijih struktura pri gradnji palače.

Potez kuća zapadno od Gradskog tornja bit će zacrtan istodobno kad i istočni, ali će se izgradnja kuća protegnuti u 19. stoljeće. Obnova Gradskog tornja 80-ih godina 18. stoljeća predviđela je, kao što o tome govore zapisi magistrata, „učvršćenje” zidova ove građevine koje ona dijeli s Wohinzovom palačom na istočnoj strani, a na zapadnoj sa starijom kućom Troyer. Nadogradnja kuće Troyer u dvokatnu palaču uslijedila je poslije Wohinčeve, čini se oko 1786., za trgovca Giuseppea Troyera,²¹ i ona će barem desetak godina ostati gotovo jedina kuća na potezu od Gradskog tornja prema zapadu. **Palača Troyer** (Korzo 10), nažalost, porušena je tijekom gradnje Robne kuće Korzo, a njezin je pročeljni zid ostao tek kao suvremeno interpretirana kulisa (sl. 11). Na temelju katastra iz 1861. može se nazrijeti kako je prijašnja kuća okrenuta prema Starom gradu imala nepravilan razvedeni volumen te da je pravilnu organizaciju djelomice dobila tek gradnjom krila prema Korzu, pri čemu je formirano manje unutrašnje dvorište. Glavno je krilo moralo imati središnji hodnik u prizemlju, od kojega su se bočno nalazili dućanski prostori, a gornja dva kata nizove prostorija.

Stambeni niz uz obalu Rječine sastoji se od triju izduženih blokova kuća, od kojih jedino onaj središnji sadrži reprezentativnu izgradnju, i to vrlo sličnih obilježja kao na Korzu. Na palaču Adamić, koju ćemo razmotriti nešto poslije, nadovezuju se sa sjeverne strane **palača Bašić** (Fiumara 15)²² i **palača Belinić** (Fiumara 17),²³ sagrađene oko 1800. godine.²⁴ Već je utvrđeno da je riječ o dvojnog projektu, koji dokazuje identično oblikovanje pročelja, s neznatnom, ali zrcalno ostvarenom asimetrijom. Kod njih je prostor grupiran unutar triju uzdužnih nosivih zidova i podijeljen na 3 x 2 prostorije. Na projektu rekonstrukcije i nadogradnje palače Bašić iz 1882. godine (sl. 12)²⁵ nazire se izvorna organizacija. Prizemlje se sastojalo od tri para prostorija, središnji su činili ulazni hodnik na čijem je dnu bilo konvergentno stubište, a bočno sa svake strane još po dvije prostorije, od kojih su sjeverne dvije spojene širokom arkadom, dok je od dviju južnih ona zapadna podijeljena na dvije manje. Prostorije koje su bile okrenute prema istoku imale su po jedan ulaz omeđen dvama prozori-

11.
Palača Troyer, kulisno pročelje
uklopljeno u zgradu robne kuće
(foto: J. Kliska, 2018.)
Troyer Palace, play façade integrated
into the department store building

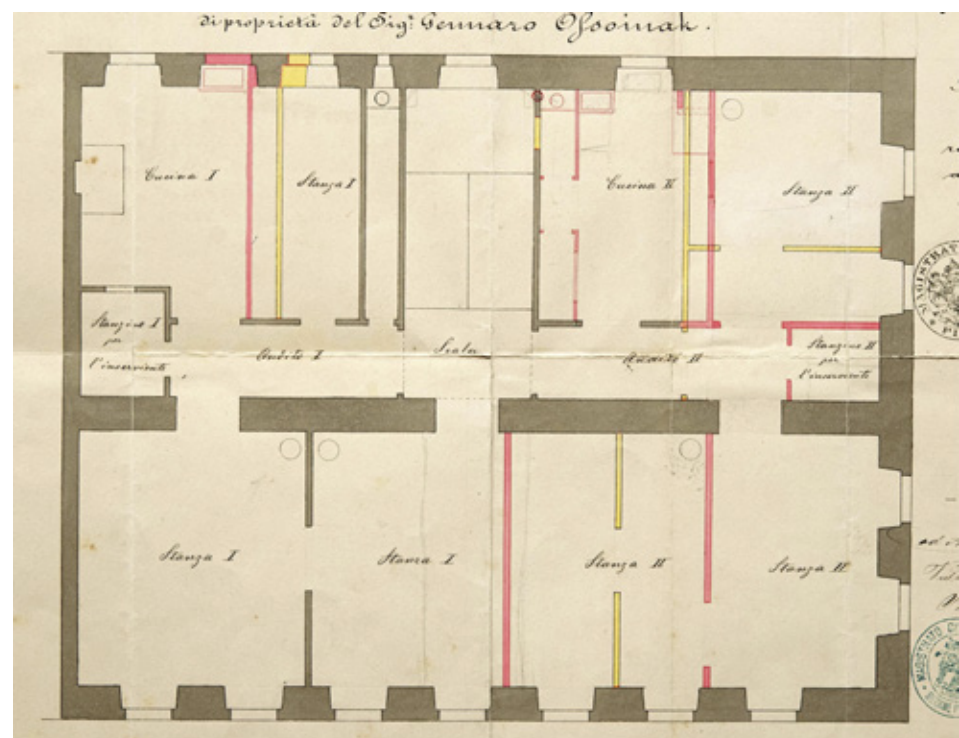
12.
Palača Bašić, tlocrt prizemlja,
projekt pregradnje, projektant:
Giovanni Randich, 1882. (Državni
arhiv u Rijeci)

Bašić Palace, ground floor plan,
alteration project, Giovanni Randich,
1882

ma, što znači da su služile kao dućani. Prvi je kat već 1882. bio radikalno pregrađen, ali je izvorno morao biti podijeljen tankim kanatnim zidovima na manje prostorije. Tako se naslućuje da je glavni salon bio pozicioniran na istočnoj strani, s trima prozorskim osima i izlazom na balkon, dok se s njegove sjeverne i južne strane nalazila po jedna prostorija. Snažan središnji uzdužni zid odvajao je ove tri prostorije od

13.
Palača Belinić, projekt pregradnje,
tlocrt drugog kata sa žuto
označenim izvornim zidovima
koji se uklanjaju, a crveno novim
zidovima koji se zidaju, 1880.
(Državni arhiv u Rijeci)

Belinić Palace, alteration project,
second floor plan (the original walls
to be removed are indicated in
yellow and the new walls to be built
in red), 1880

14.
Palača Belinić, glavno pročelje
(foto: P. Puhmajer, 2011.)

Belinić Palace, façade

onih na zapadnoj strani, gdje je situacija bila kao i u prizemlju, sa središnje položenim stubištem te jednom prostorijom na sjeveru i dvjema manjim na jugu. Na drugom katu je 1882. još snažnija segmentacija prostora, također podijeljenih tankim zidovima, pa je teško utvrditi koji bi od njih bio izvoran. Prostor palače Belinić (sl. 13, 14) bio je gotovo jednak. Na nacrtu adaptacije iz 1921. prikazano je prizemlje,²⁶ gdje se vidi središnji hodnik u poprečnoj osi, sa stubištem na zapadnoj strani, a na sjeveru i jugu po dvije prostorije razdvojene širokom arkadom, kao i kod Bašičeve. Izvorno stanje drugog kata razaznaje se na projektu iz 1880. godine (sl. 13, žuto i sivo označeni su izvorni zidovi, a crveno novoplanirani),²⁷ gdje su tri prostorije okrenute glavnom pročelju, od kojih je središnja šira jer ima tri prozora, te tri prema začelju, od kojih je središnja stubište, što sve odgovara istoj prostornoj shemi 3 x 2.

Uza samu morskou obalu, točnije u bloku koji omeđuju Riva, Trg Republike Hrvatske i Adamićeva ulica, isticale su se dvije palače koje više ne postoje. Na mjestu današnje zgrade Riva 8, nalazila se dvokatna **palača Deluppis** (porušena 1890.)²⁸ i do nje trokatna **palača Huber** (porušena 1945.).²⁹ Širokim pročeljima s uzdignutim zabatima bile su okrenute prema moru, dugo vremena dominantne u vizuri slabo izgrađene obale, tvoreći tako začetak *waterfronta*, današnje Rive (sl. 15). Obje su sagrađene u drugoj polovini 90-ih godina 18. stoljeća, s obzirom na to da je na Adamićevu planu grada iz 1795. na tom mjestu građevinsko zemljište, a obala još uvijek nije nasipana, dok je na Mučnjakovu planu iz oko 1800. već ucrtan cijeli blok pa se gradnja dogodila u međuvremenu. Prostorna organizacija ovih dvaju zdanja, sudeći po urbanističkim datostima, poput izduljenog pravokutnog formata parcele, neznatnih dvorišnih prostora te uskih bočnih pročelja svedenih tek na tri prozorske osi (Deluppis), bila je slična onima na sjevernom potezu Korza.

Izgradnja blokova koji omeđuju Korzo s južne strane odvijala se u glavnini osamdesetih i devedesetih godina 18. stoljeća, premda su manje efemerne kuće podizane ovdje i u ranijim desetljećima. Ovi blokovi imaju insularan pravokutni volumen što je rezultat prostornog planiranja, a za veće kuće karakteristično je formiranje krila

15.
Palače Deluppis i Huber, detalj
fotografije, *Südbahn-Album*,
oko 1880. (Österreichische
Nationalbibliothek, Beč)

Deluppis and Huber Palaces, photo
detail, *Südbahn-Album*, ca. 1880

oko manjih unutrašnjih dvorišta, što čini i posve drukčiju prostornu organizaciju u odnosu na one podignute na perimetru bedema. Najranija među njima bila je stara guvernerova palača (1778. – 1780.) koja je zapremala cijeli blok, u to ranije vrijeme ne još odviše pravilan, no koji je definirao regulacijsku liniju Korza s južne strane.

U bloku koji se na nju nadovezivao s istočne strane, nalazile su se tek dvije zgrade, od kojih ovdje razmatramo onu istočnu, **palaču Tomašić** (Korzo 39, sl. 16). Riječ je palači baruna Franje Tomašića,³⁰ sagrađenoj 1782. godine,³¹ dakle samo dvije godine nakon dovršetka guvernerove palače, i to, izvjesno, prema projektu Antona Gnamba.³² Premda je ona u 19. stoljeću dograđena i preoblikovana,³³ arhivska dokumentacija pokazuje da je zadržala prostorni koncept, s četiri krila koja su zatvarala dvorište, slično kao kod guvernerove palače, samo je ovdje prema dvorištu bio rastvoren svođeni arkadni hodnik.³⁴ Valja naglasiti da unatoč četverokrilnom konceptu ovdje nije bila riječ o nekom velikom dvorištu nego svjetlarniku. Naime, iako su veće parcele u Novom gradu omogućavale i kuće s više krila, to nije nužno značilo i veću prostranost jer su sami blokovi bili nevelikih dimenzija. U prizemlju palače Tomašić nalazili su se dućani, na što sugerira više ulaznih vrata vidljivih na starim prikazima, a prvi je kat bio reprezentativni *piano nobile*. Uz jasno prisutan rizalit na dvama pročeljima, od svega je danas preživio tek jednostavan portal prema Adamićevoj ulici, također vidljiv na fotografijama prije nadogradnje.

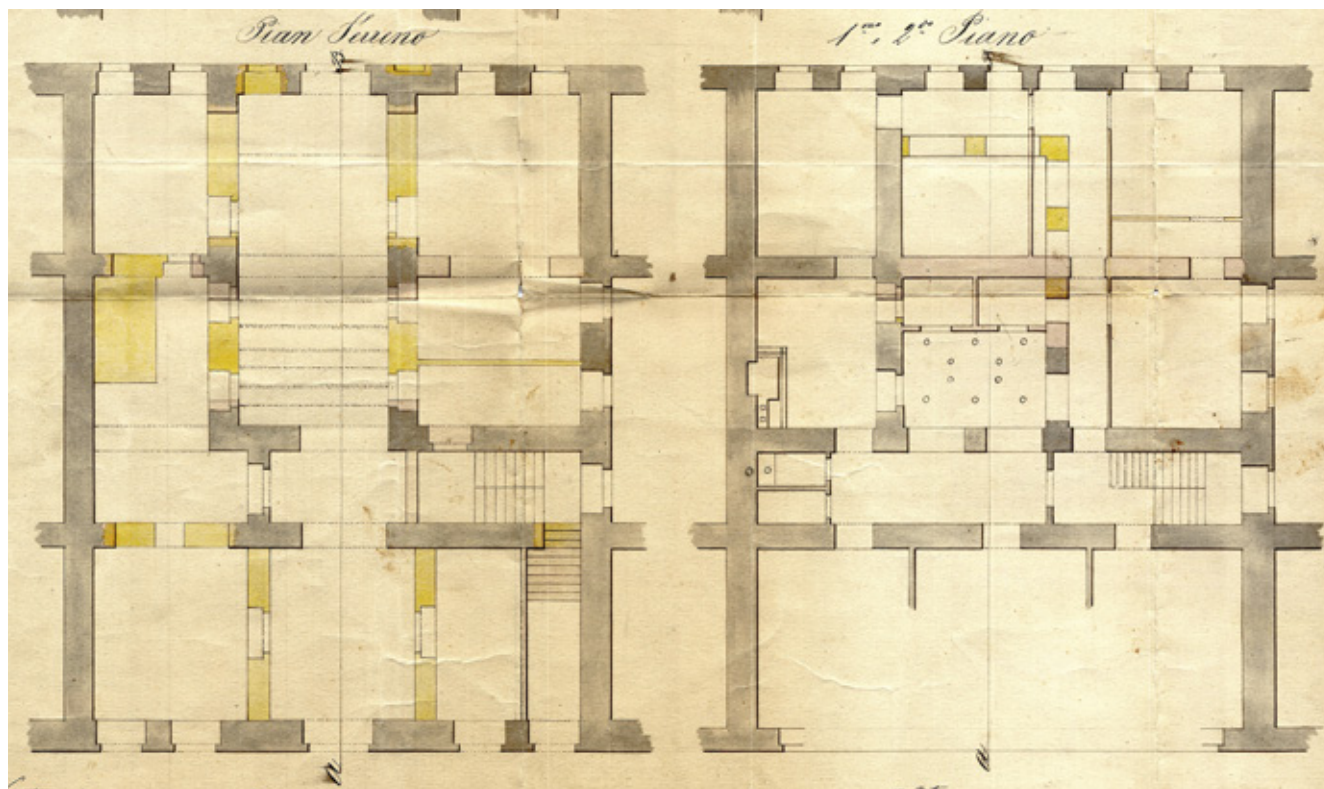
Sličnog je prostornog rasporeda bila **palača Batthyany** (Korzo 35), središnja od triju kuća u susjednom, istočno smještenom bloku. Sagrađena 1784. za banskog namjesnika Theodora Batthyanyja,³⁵ također je imala četiri krila formirana oko uskog svjetlarnika, s prostorijama u kružnoj enfiladi, a jedino je kroz prizemlje kontinuirala široka veža spajajući ulaze sa strane Korza i Adamićeve ulice (sl. 17).³⁶ Glavni je ulaz bio na Korzu, gdje je i danas sačuvan reprezentativni portal s kamenim stupo-

vima i balkonom, dok je s Adamićeve ulice nešto jednostavniji portal, no također s balkonom na prvom katu. *Piano nobile* bio je prvi kat sa središnjim salonom prema Korzu, a u funkciji stanovanja bili su drugi i treći, izvorno niski atički kat. Dvokrako stubište nalazi se u zasebnoj prostornoj jedinici s pristupom iz veže te je bilo osvijet-

16.
Palača Tomašić, detalj fotografije
iz oko 1870. (Konzervatorski odjel
u Rijeci)

Tomašić Palace, photo detail, ca.
1870

17.
Palača Batthyany, tlocrt prizemlja
i kata s planiranim zahvatima
uklanjanja zidova (žuto) i
podizanja novih (crveno), B.
Marussig, 1874. (Državni arhiv u
Rijeci)

Batthyany Palace, ground floor and
first floor plans (the original walls to
be removed are indicated in yellow
and the new walls to be built in red),
B. Marussig, 1874

ljeno prozorom koji je gledao, kao i neke prostorije, u svjetlarnik susjedne, zapadno smještene kuće. Nekadašnji izgled palače, uključujući i pročelja, zabilježen je u arhivskoj dokumentaciji,³⁷ a zgrada je 1882. povišena za još dvije etaže.³⁸

U bloku od triju spomenutih palača na Fiumari, najranija i najveća **palača Adamić** (Fiumara 13) iz 1785. – 1786. godine³⁹ ima posve drukčije prostorno rješenje od svih dosad razmatranih građevina. U urbanističkom pogledu valja naglasiti da se uz njezinu zapadnu stranu pružao veliki vrt, koji stari planovi grada prikazuju s pravilnom shemom partera i nasada, a u jozefinskom katastru piše da se koristio kao travnjak i vinograd.⁴⁰ Rossijev katastar iz 1844. pokazuje da su uz palaču naknadno prigradene gospodarske zgrade okružujući manje dvorište iz kojega se izlazilo u vrt prema zapadu. Vrt su omeđivali kanali, odnosno potok Lešnjak. Ovakvim svojim smještajem palača Adamić predstavlja iskorak u tipologiji stambenih kuća koje se grade u neposrednoj blizini gradskih zidina, te sadrže vrtni prostor poput ladanjskih vila. Ovaj će trend uzeti maha u Rijeci u drugoj polovici 18. stoljeća, osobito sa sjeverne strane grada gdje strmi brijeg nije dugo omogućavao intenzivnu gradnju pa se ondje zadržao prigradski prostor koji su zapremali vrtovi i vile.

Palača Adamić bila je posebna i po svojoj unutrašnjoj organizaciji, koja je, nažalost, uništena pri dogradnji drugog kata za gimnaziju krajem 19. stoljeća.⁴¹ Izvorno se stanje može djelomično rekonstruirati prema arhivskoj dokumentaciji (sl. 19, 20). Prizemlje je, kao i kod drugih palača, imalo kratak hodnik u središnjoj osi, na čijem se kraju nalazilo stubište, dok su bočni prostori bili gospodarske namjene, i to po tri sa svake strane, od kojih se svaki sastojao od dviju prostorija razdvojenih velikim lukom te s ulazom izvana. Prvi je kat u središnjoj osovini sadržavao stubište i veći salon s izlazom na balkon, a bočno su se nastavljali nizovi prostorija s objiju strana središnjeg hodnika. Već je uočeno da je taj prostorni koncept morao biti preuzet s mnogo veće i monumentalnije palače šecerane u Rijeci,⁴² gdje su bočni hodnici bili

18.
Palača Batthyany, detalj fotografije
iz 1865. (Pomorski i povijesni
muzej Hrvatskog primorja)

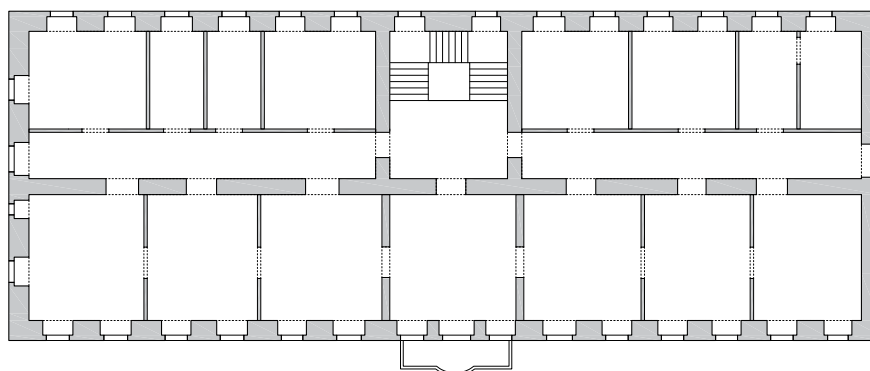
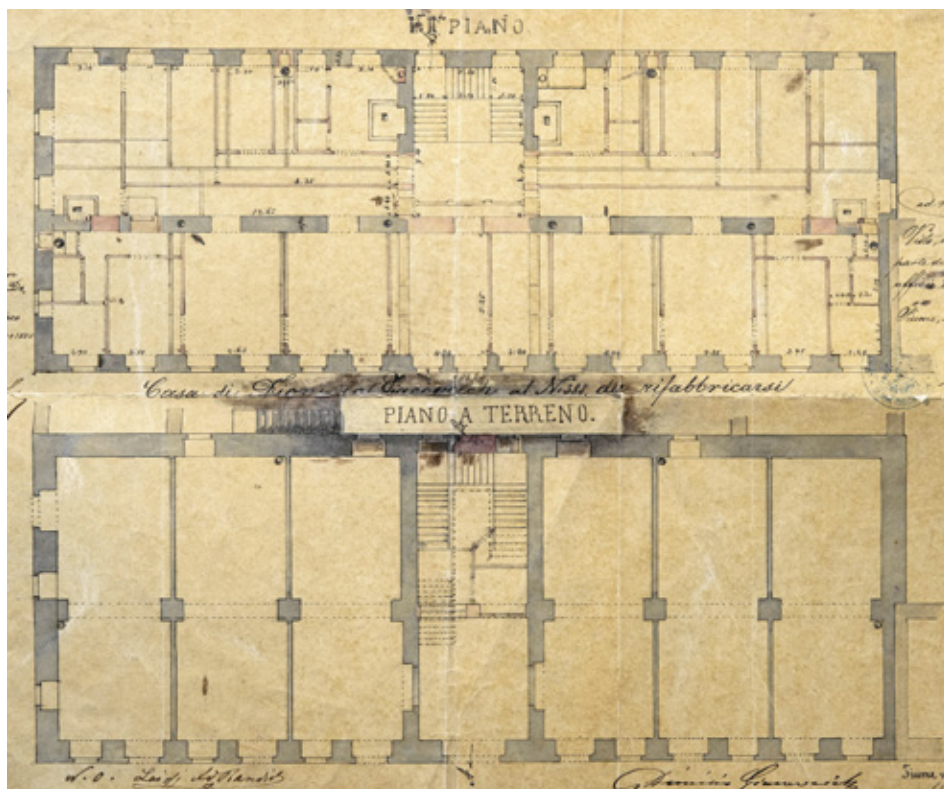
Batthyany Palace, photo detail, 1865

19.
Palača Adamić, projekt pregradnje
za gimnaziju, tlocrt prvog kata
i prizemlja (žuto su označeni
izvorni zidovi koji se uklanjaju, a
crveno novi koji se zidaju), autor:
Giuseppe Chierago, 1880. (Državni
arhiv u Rijeci)

Adamić Palace, alteration project for
the grammar school, ground floor
and first floor plans (the original
walls to be removed are indicated in
yellow and the new walls to be built
in red), Giuseppe Chierago, 1880

20.
Palača Adamić, rekonstrukcija
izvornog stanja prvog kata prije
pregradnje 1880. godine, prema
povijesnoj dokumentaciji (izradili:
P. Puhmajer, M. Čalušić)

Adamić Palace, reconstruction of the
original first-floor plan before 1880
alterations

zapravo troetažna predvorja oko kojih su grupirane prostorije,⁴³ a ovdje je on reduciran na manje mjerilo, kvadraturu i prilagođen građanskom stanovanju.

Provedena nas analiza istaknutih primjera riječke stambene arhitekture navodi na zaključak o postojanju triju tipova prostorne organizacije. Prvi tip (1) činile su jednokrilne kuće pravokutnog tlocrta koji je definiran trima uzdužnim i dvama kraćim, poprečnim, nosivim zidovima, koji formiraju grupe prostorija na glavnoj etaži u sustavu 3 x 2. U taj tip možemo svrstati palače na sjevernom potezu Korza – Wohinz, Šporer, Vuković i Bolf, kao i Bašić i Belinić na Fiumari. Drugom tipu (2) pripadaju četverokrilne palače, samostojeće ili u bloku, kod kojih se prostorije formiraju u nizu, u kružnoj enfiladi, oko omanjeg dvorišta, poput palače Tomašić i Batthyany. Treći tip (3) zasad pokazuje tek jedna građevina – palača Adamić, jednokrilan izduženi objekt kod kojeg se prostorije nižu s obiju strana uzdužnog hodnika, s tim da je okomito na smjer hodnika položena središnja osovina sa stubištem i glavnim salonom.

Tipološka i tipska obilježja pročelja

Koncepti oblikovanja pročelja riječkih palača, baš kao i njihova prostorna organizacija, u velikoj su mjeri slični. Većinom je riječ o dvokatnicama, s tim da neke imaju mezanin iznad prizemlja (Wohinz, Šporer, Bolf), a neke niski atički kat kao završnu etažu (Batthyany), pa uvjetno možemo govoriti i o trokatnicama. Iznimka je palača Adamić koja je bila izvorno jednokatna, ali joj je, kao i gotovo svima ostalima, nadograđena dodatna etaža u 19. stoljeću.⁴⁴

Artikulaciju pročeljnih ploha čine nizovi prozora, redovito kamenih okvira, na gornjim katovima s ravnim, na *pianu nobile* s trokutastim ili segmentnim nadstrešnicama. U prizemlju je reprezentativan kameni portal, a bočno od njega jednostavna vrata ili pak manji portali te prozori dućana. Na prvom je katu balkon velikog salona, položen na stupove ili pilastre koji omeđuju portal u prizemlju te zajedno čine jedinstven sklop. Na palači Wohinz portal je nerazmjerno malen, ali ima stupove koji pridržavaju balkon niske prostorije u mezaninu, dok salon na prvom katu ima još jedan balkon, poduprt kamenim konzolama, nešto veći i prostraniji. Kod palače Batthyany sretnije je rješenje jer izostaje mezanin, a *piano nobile* je prvi kat, pa stupovi portala nose veliki balkon, dok se još jedan manji balkon javlja i na drugom katu iznad njega. Isto je i kod palača Vuković, Bašić, Belinić i Hueber, no bez drugog balkona. Kod Adamićeve palače portal je položen na konzole, a pilastri koji se javljaju ispod njih, imaju tek vizualno „konstruktivnu” ulogu. Palača Bolf također je imala mezanin, ali su kod portala izostali stupovi i pilastri, pa su i ondje balkon pridržavale konzole. Na balkonu su pak počivali stupovi snažno istaknute edikule koja je flankirala vrata glavnog salona, što je pročelju davalo snažan naglasak na središnju os. Na palači Tomašić glavni, sjeverni portal nije sačuvan, ali jest južni portal prema Adamićevoj ulici, koji je jednostavne artikulacije, tek s dovratnicima i rustikom te lučnim zaključkom upisanim u pravokutni okvir. Portali predstavljaju najizrazitiji plastički element na pročeljima, a dinamiziranjem portalne zone koja seže i u gornje etaže, ostvaruje se tipično barokni središnji akcent pročelja.

Pročeljima je, nadalje, zajednička pojava velikih krovnih zaključaka, zapravo krovnih kućica sa zabatima, koje se lokalno nazivaju *belvederi*, a predstavljaju dominantni motiv artikulacije te ih određuju na razini formalnog koncepta. Oni se u cjelini razlikuju s obzirom na položaj i oblikovanje, što nadalje omogućuje podjelu na tipske skupine (sl. 21, 22, 23).

Palače Tomašić, Wohinz, Vuković, Šporer, Deluppis i Huber karakteristične su po tome što su im središnje prozorske osi zaključene uzdignutim belvederom s trokutastim zabatom (sl. 21). Prva primjena belvedera, kada je riječ o reprezentativnoj arhitekturi, bila bi na palači Tomašić, koja je i najranije datirana od svih ostalih, u 1782. godinu pa su koncept, kao i druge odlike mogli biti preuzeti od nje. Tomašićeva je imala jedanaest prozorskih osi, od kojih su tri središnje bile na plitkom rizalitu, što je dodatna artikulacija plohe, koja će se javiti jedino kod Vukovićeve koja pak ima devet osi. Ostale tri imale su po sedam osi, a svima su im zajednička tri prozora na belvederu kao i profilirani trokutasti zabat s manjim okulusom. Na Wohinčevoj, Šporerovoj i Vukovićevoj palači belveder je odijeljen jakim kordonskim vijencem od ostatka pročelja, dok je kod ostalih u ravnini pročeljne plohe.

Drugu skupinu (sl. 22) čine pročelja palača Adamić, Bolf, Bašić i Belinić koja karakterizira također uzdignuti belveder u ravnini pročelja, ali sa segmentnim, odnosno valovitim zabatnim zaključkom. Najranija će pri tom biti palača Adamić (1785.-1786.) gdje je zaključak obuhvaćao samo tri središnje prozorske osi od ukupno 15 koliko ih ima pročelje, što je stvorilo efekt naglašavanja središnje osovine s portalom, balkonom i trima prozorima salona na katu, ali ujedno i proporcionalni nesrazmjer

21.

Tabla 1: pročelja s belvederima s trokutastim zabatima: palača Tomašić, palača Wohinz, palača Šporer, palača Vuković, palača Deluppis, palača Huber (rekonstrukcije prema povijesnoj grafičkoj dokumentaciji: P. Puhmajer, M. Čalušić)

Table 1: Façades with belvederims with triangular gables: Tomašić Palace, Wohinz Palace, Šporer Palace, Vuković Palace, Deluppis Palace, Huber Palace (reconstructions based on historical graphic documentation)

22.
 Tabla 2: pročelja s belvederima s
 valovitim i segmentnim zabatima:
 palača Adamić, palača Bolf,
 palača Bašić, palača Belinić
 (rekonstrukcije prema povijesnoj
 grafičkoj dokumentaciji:
 P. Puhmajer, M. Čalušić)

Table 2: Façades with wavy and
 segmental gable dormers: Adamić
 Palace, Bolf Palace, Bašić Palace,
 Belinić Palace (reconstructions
 based on historical graphic
 documentation)

23.

Tabla 3: pročelja s dvostrukim belvederima s valovitim zabatima: palača Batthyany, palača Troyer (rekonstrukcije prema povijesnoj grafičkoj dokumentaciji: P. Puhmajer, M. Čalušić)

Table 3: Façades with double wavy gable dormers: Batthyany Palace, Troyer Palace (reconstructions based on historical graphic documentation)

s obzirom na duljinu fasade. Na palačama Bašić i Belinić zabat također obuhvaća tri osi, ali je pročelje znatno uže, sa svega sedam osi, pa se zabat čini predimenzioniran u odnosu na cjelinu. Ovdje su prozori nešto više razmaknuti jedan od drugoga, a čak tri prozora javljaju se na samom zabatu. Jedinstven projekt dvojnih palača Bašić i Belinić razlog je ponavljanju iste kompozicije na dvjema susjednim građevinama. Palača Bolf razlikuje se od ovih triju rješenja po tome što zabat nije bio valovita oblika već segmentan, ali je također obuhvaćao tri središnje osi od ukupno sedam, zaključujući plitko istaknuti rizalit.

Treću skupinu (sl. 23) čine dvije palače kojima je pročelje zaključeno snažno dimenzioniranim dvjema krovnim kućicama s valovitim zabatima. Krovne su kućice položene simetrično, u razmjernoj udaljenosti jedne od druge, svaka u prozorskoj osi. Pravokutnog su tlocrta, na svakoj je jedan kameni prozor, a zabati su im dekorirani stupnjevanom profilacijom. Palača Batthyany bila je dvokatnica s atičkim katom, pa krovne kućice, inače odmaknute od ruba krova, nisu bile vidljive iz neposredne blizine, dok je palača Troyer znatno niža, pa se stoga, kao i zbog svojih golemih dimenzija, snažno ističu u vizuri njezina pročelja.

Navedeni tipovi krovnih zaključaka javljali su se, dakako, i na drugim građanskim kućama tog vremena, ali su bili manjih dimenzija, često asimetrično položeni ili pak naknadno sazidani. Zbog dogradnje katova rijetko su ostali sačuvani.⁴⁵ Općenito je ovakvih kuća bilo mnogo, a gradske vedute s početka 19. stoljeća pokazuju još nekolicinu koje bismo mogli nazvati i palačama.

Porijeklo arhitektonskih koncepata

Istraživanje porijekla riječke arhitekture 18. stoljeća neupitno vodi na sjeverno-jadransko područje Venecije i Trsta. Karakteristični koncept raščlambe pročelja velikim uzdignutim zabatom karakterističan je za arhitekturu Veneta od 15. pa sve do 19. stoljeća. U Veneciji se takav zabat nazivao *abbaino*, ili dijalektno *baroal*,⁴⁶ a riječ je zapravo o krovnoj kućici koja je uklopljena u kompoziciju pročelja, često u ravnini s njim, te je uzdignuta od krova i zaključena vlastitim zabatom. Važno je naglasiti da se taj motiv javlja pretežno kod vernakularne arhitekture, na tipičnim građanskim, prigradskim ili pak skromnijim ladanjskim kućama, a izostaje kod velikih venecijanskih palača. Iznimka je palača Gonnella-Valier iz 16. stoljeća⁴⁷ koja je imala raskošni zabat izrazite širine, kamene polikromije i fresko ornamentiran. Takav zabat nalazimo, u znatno skromnijim oblicima, tijekom 16. i 17. stoljeća, na kućama u četvrtima srednje klase, poput Cannareggia ili Dorsodura (primjerice, kuća na Fondamenta del Gaffaro 154).⁴⁸ Također je brojna u arhitekturi manjih gradova i mjesta venecijanske lagune, među kojima možemo izdvojiti kuću na Fondamenta Andrea

24. Trst, palača Gagliardo (u prvom planu) i palača Covacich (lijevo u daljini), detalj fotografije iz 1893. (Fototeca dei Civici Musei di Storia ed Arte, Trst)

Trieste, Gagliardo Palace (in the foreground) and Vauxhall Palace (to the left in the distance), photo detail, 1893

Navagero 31 na Muranu ili pak kuću Michiel na Rio della Zuecca 386 na Buranu. U 18. stoljeću poprima više detaljirane oblike, kao kod niza primjera na Pellestrini ili u Chioggi,⁴⁹ no s klasicističkim tendencijama dobiva i veću širinu, s po tri i više prozora te guste rubne profilacije (kuće na Corte dei Preti i na Piscina S. Agnese, obje u Dorsoduru).⁵⁰

Venecijanska vlast na hrvatskom dijelu Jadrana imala je za posljedicu širenje takvih rješenja u Istri pa ih nalazimo na nekoliko primjera u Kopru i Pazinu. Među najstarijima bi bila palača de Belli u Kopru, koja se tradicionalno datira u 16. stoljeće, a koja osim karakterističnog zabata, u kojem je trodijelni prozor i okulus, ima i uobičajenu prostornu shemu venecijanske kuće sa središnjim hodnikom u prizemlju i salonom na katu u njegovoj osi. Palača Tarsia u Kopru (1669.) slično oblikovanje ponavlja stotinjak godina poslije, sada s trima prozorima i okulusom na zabatu. Iz kasnog 18. stoljeća potječe kuća u Ulici Bune kmetova (kod kaštela) u Pazinu s velikim, bogato profiliranim zabatom, koja posve slični riječkim palačama, ali joj urbanistički položaj na samom rubu stijene te orijentacija ulaznog dvorišta u odnosu na glavno reprezentativno pročelje na nasuprotnoj strani, sugerira i nešto drukčiju prostornu organizaciju. Ne znamo u kojoj su mjeri tradicionalni venecijanski modeli imali utjecaj na arhitekturu Rijeke prije sredine 18. stoljeća jer građevni fond iz tog perioda nije sačuvan, no novi zamah dolazi iz Trsta koji tada od Venecije preuzima primat u gospodarskom razvoju i izgradnji na sjevernom Jadranu.

Iako su se karakteristični koncepti javljali otprilike istovremeno u Trstu i Rijeci, Trst je bio svojevrsan uzor Rijeci, u arhitekturi i urbanističkom planiranju.⁵¹ Trst 18. stoljeća većim je dijelom nestao u zahvatima kasnijih razdoblja, ali sačuvani ostatci i povijesni dokumenti upućuju na postojanje vrlo sličnih kuća s predimenzioniranim zabatima na pročeljima.⁵² Upravna zgrada Lazareta San Carlo (1721. – 1726.) u organizaciji je odraz venecijanske sheme s osovinski položenim hod-

nikom u prizemlju i dvoranom na katu, dok je na dvokatnom pročelju uzdignuti zabat. Nizovi jednostavnih pravokutnih otvora, u prizemlju prekinutih portalom, a na katu polukružnim vratima balkona, nastavljaju se i na zabatu trima velikim prozorima i okulusom. Palača Gagliardo (Piazza Vittorio Veneto 4, porušena 1895., sl. 24) bila je najbližnja riječkim primjerima. Smještajem na dominantnoj poziciji trga, te pročeljem s devet osi (naknadno produljena prema zapadu za još tri), uzdignutim trokutastim zabatom, koncept sliči Tomašićevoj i Huberovoj palači, s reprezentativnim portalom s balkonom i ostalima. Palača Covacich (Via Ghega 8), uska visoka trokatnica, datirana u 1782. godinu, također je bliska riječkim kućama, s ukupno devet osi, od toga tri na rizalitu nadvišenim zabatom. Dvije manje krovne kućice javljaju se simetrično i iznad bočnih osi. Premda je ovo pročelje u kasnijem razdoblju preoblikovano, elementi zabata razaznaju se kao izvorni. Krajem 18. stoljeća nastaje dvokatna zgrada na Via Udine 9 s čak devetnaest prozorskih osi, od kojih je naglašena središnja os s glavnim portalom i balkonom, ali i po dvije bočne s rustificiranim portalima ulaza u gospodarsko prizemlje. Ritam nadstrešnica posve je jednoličan, tek s naglašenom središnjom, segmentnog oblika, dok su sve ostale ravne. Palača Tonello (Piazza Goldoni 1) iz 1801., arhitekta Sebastiana Zanona,⁵³ za razliku od potonjih je jednokatna (sl. 25), a spomenimo ovdje i nešto raniju, vrlo sličnu, palaču Strassoldo u Goriziji (Piazza San Antonio 2), s obzirom na to da njihov izduženi volumen uvelike podsjeća na palaču Adamić prije nadogradnje drugog kata. Adamićeva je, doduše, ranija od obiju te ima znatno veću dinamiku – prozorskih nadstrešnica, portala, kao i valoviti zabat, za razliku od furlanskih zabata koji su redovito trokutasti, a prozori imaju uglavnom ravne nadstrešnice.

Kada je riječ o prostornom rasporedu, ponovno slična tipizirana rješenja nalazimo u Trstu, gdje je organizacija s trima uzdužnim nosivim zidovima te dvama poprečnim, odnosno 3 x 2 prostorne jedinice, identificirana kao tipična kuća trgovca.⁵⁴ Ovakav tripartitni raspored, gdje prizemlje čini središnja os s hodnikom i stubištem, te bočno veliki dućanski ili skladišni prostori, dok su gornje etaže, najčešće dvije, sa sličnim rasporedom zidova namijenjene stanovanju (u toj funkciji može biti i pot-

25.
Trst, palača Tonello, fotografija s početka 20. st.

Trieste, Tonello Palace, early 20th century photograph

26.
Veduta Rijeke s mora, autori:
Jakob Alt i Christian von Mayr,
oko 1832. (Österreichische
Nationalbibliothek, Beč)

Sea view of Rijeka, ca. 1832

krovlje), predstavlja model koji će kontinuirati kroz čitavo 18. stoljeće sve do polovine 19. stoljeća.⁵⁵ Drži se da tršćansko bogato građanstvo, u procesu svoje afirmacije, prihvaća usvojeni model, ali traži „manje provizoran a više komforan smještaj” dodajući elemente svojstvene plemićkim kućama (*case padronali*), poput balkona s ukrasnim ogradama, bogatom dekoracijom prozora te krovnih zaključaka.⁵⁶ Ovomu svakako valja dodati i centralno smješten salon na reprezentativnoj etaži. Dakako, niz je iznimaka od pravila zbog prilagođavanja parceli i drugih okolnosti. Primjerice, kod spomenute palače Tonello,⁵⁷ koja je izražene duljine, tlocrt kata riješen je nizanjem prostorija uz hodnik, dok su kod velikih i monumentalnih višekatnica, palače Pitteri (1780.) i Rossetti, stubišta i dvorane tvorili daleko složeniju organizaciju znatno naprednijih uzora i sredina.

Zaključak

Iz navedenih je analiza vidljivo kako prostorna organizacija, jednako kao i kompozicija pročelja, upućuje na iste modele koji su se razvijali na zajedničkom prostoru. Ti modeli deriviraju iz venecijanske vernakularne tradicije, stižući posredno u Rijeku, gdje se usvajaju u projektima reprezentativnog stanovanja. Prijenos iskustava iz Trsta u Rijeku može se tumačiti dolaskom inženjera koji su preko Tršćanskog namjesništva bili zaposleni u Rijeci na velikim javnim i infrastrukturnim projektima, i pri tome gradili i privatne kuće i palače. Među njima se izdvaja Anton Gnamb, s kojim započinje intenzivna izgradnja Novog grada, a koji u Rijeci djeluje od 1773. do svoje smrti 1806. godine. On je zasad i jedino poznato projektantsko ime kada su u pitanju palače. Pouzdano je autor projekata za guvernerovu i Vukovićevu palaču,⁵⁸ a po svemu sudeći i za Tomašićevu palaču, upravo najranijih na prostoru Novog grada. On je stoga mogao biti zaslužan za uvođenje novih stilskih i prostornih elemenata u riječku stambenu arhitekturu.

Iako su uzori svakako došli iz Trsta kao najbližeg većeg središta, u Trstu se zasad ni jedna građevina ne može prepoznati kao osobiti prototip ili model za riječke kuće. Uz činjenicu da se zabati javljaju u Rijeci u znatno većem broju, raznovrsnijeg oblikovanja i dinamičnije artikulacije, sasvim je moguće da je manja sredina prihvatila ova tipizirana rješenja i stvorila vlastiti korpus arhitekture koji je specifičnim obilježjima i kvantitetom nadmašio onaj u Trstu. Ako pogledamo vedute Trsta, pa i onu Heymannovu iz relativno rane 1802. godine,⁵⁹ kada je već formiran „barokni” grad, vidjet ćemo da u vizuri gotovo i nema kuća sa zabatima u onoj mjeri u kojoj ih nalazimo u to doba u Rijeci.

Nije sasvim pretjerana impresija putopisca Miha Sorkočevića iz 1788. da se posvuda u Rijeci „dižu palače i lijepe kuće usporedo sa starim dijelom grada”,⁶⁰ referirajući se na reprezentativnu izgradnju Korza, ali i same obale, gdje su se upravo najveće kuće s krovnim zabatima isticale u vizuri (sl. 26). Zanimljivo je i opažanje mađarskog putopisca Dominika Telekija von Szeka da je „veći dio grada lijepo izgrađen, a posebno predgrađa gdje su kuće visoke dva ili tri kata te prilično ujednačene”, a pri tome uočava talijanski utjecaj (*die Spuren der italienischen Bauart*), osobito kod niskih krovova.⁶¹ Ako se sagledaju pojavnost i varijacije na temu krovnih zaključaka stambenih kuća i zgrada 18. stoljeća, možemo reći da oni u tom aspektu predstavljaju osobitost riječke profane arhitekture, a s obzirom na njihovu dominantnu rasprostranjenost, vidljivu na povijesnim vedutama i fotografijama, može se govoriti i o identitetskim obilježjima grada.

BILJEŠKE

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2016-06-1265 *ET TIBI DABO: naručitelji i donatori umjetnina u Istri, Hrvatskom primorju i sjevernoj Dalmaciji od 1300. do 1800. godine*.

¹ RADMILA MATEJČIĆ, Barok u Istri i Hrvatskom primorju, u: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.; RADMILA MATEJČIĆ, *Kako čitati grad. Rijeka jučer i danas*, Rijeka, 1988.; IVY LENTIĆ KUGLI, Nekoliko planova i projekata zgrada javne namjene u Rijeci u drugoj polovici 18. stoljeća, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 14-15 (1988–89.), 167–186; ERVIN DUBROVIĆ, Izgradnja Rijeke, Adamićevo kazalište i inženjerske ambicije, u: *Adamićevo doba 1780.-1830.* (ur. E. Dubrović), Rijeka, 2005., 91–144.

² O riječkim kućama i njihovim vlasnicima pisao je sumarno još Giovanni Kobler krajem 19. stoljeća, a Radmila Matejčić je u nizu

članaka i knjiga te u disertaciji prvi put identificirala pojedine građevine. GIOVANNI KOBLER, *Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume*, sv. 2, 1896. a, 49; GIOVANNI KOBLER, *Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume*, sv. 3, 1896. b; RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 1, 1982.), 424–426.

³ PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, Stambena arhitektura Rijeke u drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća, u: *Zbornik radova znanstvenog skupa "Klasicizam u Hrvatskoj"* (ur. Irena Kraševac), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2016.

⁴ KATARINA HORVAT LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb, 2015., 454.

⁵ RADMILA MATEJČIĆ (1982., bilj. 1), 419.

⁶ PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, Palača Benzoni – primjer stambene arhitekture 18. stoljeća u riječkom Starom gradu, *Ars Adriatica*, 6 (2016.), 187.

- ⁷ PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, Barokna palača i vrt Giovannija Felicea de Gerliczyja u Rijeci: prilog identifikaciji i valorizaciji, *Ars Adriatica*, 7 (2017.), 239–241.
- ⁸ RASTKO SCHWALBA, Barokizacija Rijeke i udio inženjera A. Vernede u njejoj urbanizaciji, *Novi Kamov*, 4 (2004.), 102; PETAR PUHMAJER, The Urban Expansion of Rijeka as a Reflection of the City's Multi-Ethnic Society in the Late 18th and Early 19th Century, u: *Controversial Heritage and Divided Memories from the Nineteenth Through the Twentieth Centuries. Multiethnic Cities In The Mediterranean World. Volume 2* (ur. Marco Folin i Rosa Tamborino), Routledge, New York-London, 2021., 104.
- ⁹ PETAR PUHMAJER (bilj. 8), 100.
- ¹⁰ IVY LENTIĆ KUGLI (bilj. 1), 172–173; ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 1), 103–105.
- ¹¹ ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 1), 103–104.
- ¹² KRASANKA MAJER, PETAR PUHMAJER, *Palača šećerane u Rijeci – konzervatorska i povijesna istraživanja / Il Palazzo dello Zuccherificio di Fiume – Ricerche storiche e di conservazione*, Rijeka, 2006., 150–151.
- ¹³ KATARINA HORVAT LEVAJ (bilj. 4), 643.
- ¹⁴ PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ (bilj. 3), 131.
- ¹⁵ PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ (bilj. 3), 131–132, 144.
- ¹⁶ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 1, 1982.), 425; PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ (bilj. 3), 132.
- ¹⁷ Nije pouzdano utvrđeno tko je sagradio palaču. U Rossijevu katastru 1844. kao vlasnik navodi se Valentino Bolf, isti onaj koji je upravo te godine dao nadograditi treći kat, pa je prvotni opis o kući na tri kata s dvorištem prekrizen i upisano je *casa rifabbricata contenente il fondo con cortile a settentrione 1ero, 2ndo, 3zo, 4to piano con soffito*. Sa strane je napomena da je nekad bila u vlasništvu Korića (*fu della massa Corich*). Državni arhiv u Rijeci (dalje: HR-DARI), PR-18, knj. 22, *Fiume dal No. 401 al No. 600*, br. 488.
- ¹⁸ Sačuvan je projekt uređenja potkrovlja za naručitelja Francesca Manasteriottija koji je u to doba bio vlasnik kuće. Tehnički ured grada Rijeke (dalje: HR-DARI-57), kut. 121, spis 98/1884, *Piano per ridurre abitabile la soffita della casa no. 488*, 1884.
- ¹⁹ Kuću je najvjerojatnije sagradio veletrgovac Andrija Šporer (rođen 1751.). U Rossijevu katastru 1844. navodi se Giovanni Descovich kao trenutačni vlasnik kuće s tri kata i potkrovljem (*casa a tre piani e soffito e fondi*), uz napomenu da je nekad bila u vlasništvu Andrije Šporera. HR-DARI-341, PR-18, knj. 22, *Fiume dal No. 401 al No. 600*, br. 489.
- ²⁰ Sačuvani su projektni nacrti za nadogradnju trećeg kata iz 1872. – 1873. koje potpisuje arhitekt Ignazio Rossi za investitoricu Carolinu Mohovich. HR-DARI-57, kut. 114, spis 3/2/1872. Projekt pregradnje prizemlja i mezanina iz 1939., arhitekta Constantina Padovanija, nalazi se u istom fondu, kut. 1890, spis 105/2/1939.
- ²¹ PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ (bilj. 3), 144.
- ²² PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ (bilj. 3), 138.
- ²³ PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ (bilj. 3), 138. Palaču je sagradio Antonio Belinić (rođ. 1764.) veletrgovac rodom iz Lovrana, od 1808. suvlasnik tvrtke *Antonio Bellinich e figlio*. Godine 1820. kuća prelazi u ruke Anderlića. GIOVANNI KOBLER (bilj. 2, 1896. a), 49; GIOVANNI KOBLER (bilj. 2, 1896. b), 143. U Rossijevu katastru iz 1844. navodi se kao vlasništvo Giovannija Battiste Anderlića, uz napomenu da je nekad pripadala Antoniju i Andriji Beliniću. HR-DARI-341, PR-18, knj. 22, *Fiume dal No. 401 al No. 600*, br. 391.
- ²⁴ U Gnambovu planu dijela grada oko Rječine iz 1799. (Magyar Nemzeti Levéltár, Plan der Situation in Fiume bei Fiumara Fluss, S 12 - Div. XIII. - No. 309) ucrtana je tek palača Adamić, ali ne i ove dvije palače, no vidljive su na Mučnjakovu planu datiranom oko 1800. godine. Kobler donosi dataciju samo za Bašičevu palaču u 1800., ali nema sumnje da je ubrzo ili istodobno uslijedila i gradnja Belinićeve. Usp. GIOVANNI KOBLER (bilj. 2, 1896. a), 49.
- ²⁵ HR-DARI-57, kut. 119, 44/3/1882. **Progetto di costruzione e ristauo della casa al civico numero 389*, Giovanni Randich, 19. 3. 1882.
- ²⁶ HR-DARI-57, kut. 168, 8/1921, XLIII. Divizije 17(6), Matcovich Remigio, Pasqualini Petro, Radoš Rodolfo, 1921.
- ²⁷ HR-DARI-57, kut. 117, 13/80, *Piano dimostrante gli adattamenti da farsi per conseguire due abitazioni nel 2do piano dello stabile segnato col No. 390 di proprietà del Sig. Gennaro Ossoinak*, 1880.
- ²⁸ Nije poznato tko je sagradio palaču, ali je vjerojatno to bila obitelj Deluppis. U Rossijevu katastru 1844. navodi se Maria Jercovich kao vlasnica kuće na dva kata sa stambenim potkrovljem i malim dvorištem (*casa a due piani e soffito abitabile con cortiletto*), uz napomenu da je nekad bila u vlasništvu B. Deluppisa. HR-DARI-341, PR-18, knj. 22, *Fiume dal No. 401 al No. 600*, br. 537. U jozefinskom katastru iz 1785. – 1787. spominje se Johann Luppi kao vlasnik čak triju kuća u središtu grada, no ova na Rivi još tada nije bila sagrađena. Usp. IVAN ERCEG, *Jozefinski katastar grada Rijeke i njegove uže okolice (1785/87)*, knjiga I., Zagreb, 1998., 86, 123. Prema novijim istraživanjima obitelj Luppis doselila se u Rijeku s Pelješca 1761. dolaskom Jakova Lukina Lupisa (rođ. 1731.), trgovca brodske opreme. VINICIJE B. LUPIS, O pelješkoj obitelji Lupis iz Nakovane i njenom riječkom ogranku, *Dometi*, god. 30 (2019.), 23, 39, 40. Jakovljevi brat, Johann (Ivan) Lupis (rođ. 1738.), zacijelo je bio vlasnik triju spomenutih kuća, a on je imao sina Bartula (rođ. 1776.), trgovca, koji je kasnih 90-ih godina 18. stoljeća mogao sagraditi palaču na Rivi. Bartul se jedini od obitelji spominje u popisu plemića grada Rijeke 1812. godine. Usp. Gradski magistrat Rijeke (dalje: HR-DARI-22) JU-2, kut. 649, *Nota Individuale delle Famiglie Nobili esistenti nel Distretto Magistrale in Fiume*, 1812.; GIOVANNI KOBLER (bilj. 2, 1896. b), 97; IVAN ERCEG, Stanje pomorstva grada Rijeke u vrijeme reinkorporacije 1776/77, u: *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 3 (1960.), 375–376. Kuća je porušena 1890. radi gradnje palače Rinaldi. DAINA GLAVOČIĆ, *Stambena arhitektura, u: Arhitektura historicizma u Rijeci 1845.-1900.: arhitektura i urbanizam*, Moderna galerija Rijeka – Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2002., 128–130, 558.
- ²⁹ Nije poznato tko je sagradio palaču, ali je to vjerojatno bila obitelj Huber. U Rossijevu katastru 1844. navodi se Francesco Huber kao vlasnik ove kuće na tri kata sa stambenim potkrovljem i malim dvorištem (*casa a tre piani e soffito abitabile con cortile*), uz napomenu da je nekad bila u vlasništvu Domenica Scopinicha i

nasljednika Paola Hubera iz Nove Gradiške (*eredi di Paolo Huber di Neugradisca*). HR-DARI-341, PR-18, knj. 22, *Fiume dal No. 401 al No. 600*, br. 536.

- ³⁰ Franjo Tomašić bio je inženjerijski pukovnik u habsburškoj vojsci, a spominje se 1777. i kao brodovlasnik. IVAN ERCEG (bilj. 28, 1960.), 375–376.
- ³¹ Kobler kaže da je gradnju palače započeo 1782. godine te da je bila u posjedu obitelji više od pedeset godina. GIOVANNI KOBLER (bilj. 2, 1896. b), 186. Godine 1781. gradski magistrat dodjeljuje Tomašiću zemljište za gradnju kuće, što je provedeno u svibnju i lipnju 1782. pa je gradnja morala započeti te godine. *Factam vigore contractus, sub 3tia Maii Anni praeteriti celebrati per Dnum Franciscum Tomassich relationem Fundi ipsimet pro erectione nova domus assignati*. Općina Rijeka (dalje: HR-DARI-32), Zapisnik sjednica magistrata za 1782. god., 11. 5. 1782. i 14. 6. 1782. Palača se navodi kao Tomašićevo vlasništvo u jozefinskom katastru iz 1785. – 1787. g. s brojem 523 kao *Hauss mit einen Hof*. IVAN ERCEG (bilj. 28, 1998.), 26. Dubrovački putopisac Sorkočević je spominje 1788. kao jednu od najljepših kuća u Rijeci. ŽARKO MULJAČIĆ, Rijeka godine 1788. prema putničkom dnevniku Dubrovčanina Miha Sorkočevića, *Riječka revija*, 4 (1952.), Rijeka, 241.
- ³² Inspektor Gnamb spominje se u knjizi kazala spisa Gubernija oko projekta gradnje kuća Tomašić i Muschler 1781. godine. *Aedilis Inspectoris projectum circa edu(c)tionem domorum Tomassich et Musler faciendam cadit*. Kraljevski riječki gubernij (dalje: HR-DARI-5), *Index Generalis seu Repertorium Actorum Gubernii 1777-1784*, Aedilis, str. 13.
- ³³ DAINA GLAVOČIĆ (bilj. 28), 561.
- ³⁴ HR-DARI-57, kut. 169, spis 23/32. Svođeni hodnik okrenut prema malom dvorištu spominje u svojim zapisima i car Franjo I. koji je boravio u Rijeci 1818. godine. Car piše da se u velikoj Tomašićevoj kući nalazi prizivni sud, i to na prvom katu gdje su svijetli veliki prostori i uredi u jednoj velikoj lijepoj i jednoj manjoj dvorani, dok na drugom katu stanuje predsjednik suda Zentl, a u prizemlju posluga. Navodi i kako kuća ima lijepo stubište te još soba „po potrebi”. LJUDEVIT KRMPOTIĆ, *Car Franjo Josip I. u Hrvatskoj 1818. godine*, Hannover-Čakovec, 2002., 27.
- ³⁵ GIOVANNI KOBLER (bilj. 2, 1896. a), 50. Palača se navodi kao Batthyanyjevo vlasništvo u jozefinskom katastru iz 1785. – 1787. g. s brojem 517 kao *Hauss mit einen Hof*. IVAN ERCEG (bilj. 28, 1998.), 26.
- ³⁶ Tlocrt se može iščitati iz dokumentacije prije nadogradnje kuće 1882. godine. HR-DARI-57, kut. 115, spis 54/74, *Piano dimostrante la riduzione del pianotera della casa Nro 545 sita in Corso di proprieta del Sig. Vinc. Pessi, a un negozio, come pure l'allargamento della parte della medesima verso la Posta*, B. Marussig, Fiume, 20. studeni, 1874. Detaljnije o palači: PETAR PUHMAJER, Manufakturist i brodograditelj grof Theodor Batthyány i njegova palača na riječkom Korzu, u: *Umjetnine, naručitelji i donatori II, Zbornik trećeg skupa znanstvenog projekta Et tibi dabo: naručitelji i donatori umjetnina u Istri, Hrvatskom primorju i Sjevernoj Dalmaciji od 1300. do 1800. godine*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2021. (u pripremi).
- ³⁷ HR-DARI-22, Izdvojeni nacrti, kut. 451-466, spis 2476 i nacrt *Facciata al Corso della Casa No. 547 del Sig. Vincenzo Pessi in Fiume*, autor: Francesco Pressich, 1854.

- ³⁸ Zgrada je 1882. nadograđena za investitora dall'Astu prema projektu Tomasa Mattionija. HR-DARI-57, kut. 119, spis 18/3/1882; DAINA GLAVOČIĆ (bilj. 28), 560.
- ³⁹ PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURISIĆ (bilj. 3), 137.
- ⁴⁰ *Ein Hauss. Dabei ein Garten, wovon als Wiesen, und zum Wein benutzt werden. Grundes Güte Gut. Wovon 1/2 zum Garten, und 1/2 zum Weinbau genutzt wird*. IVAN ERCEG (bilj. 28, 1998.), 42.
- ⁴¹ HR-DARI-57, kut. 117, spis 67/4/1880.
- ⁴² PETAR PUHMAJER, KRASANKA MAJER JURISIĆ (bilj. 3), 137.
- ⁴³ KRASANKA MAJER, PETAR PUHMAJER (bilj. 12), 92–93, 135, sl. 93.
- ⁴⁴ Roberto Costa donosi tipologiju trščanskih kuća 18. i prve polovine 19. stoljeća prema katnosti, a ujedno i prema funkciji koju zapremaju pojedine etaže. Tako razlikuje jednokatnice (druga polovina 18. st.) koje imaju prizemlje rezervirano za skladištenje i trgovinu, a kat za stanovanje, dok su u tlocrtu prostori okupljene oko središnjeg dvorišta ili malog svjetlarnika, a pročelje redovito ima trokutasti zabat. U drugi tip (kraj 18. i prva pol. 19. st.) svrstava dvokatnice i trokatnice tripartitnog rasporeda, gdje je u središnjoj osi prizemlja uski hodnik sa stubište, a bočno od njega prostorije, s tim da je naglašen prvi kat namijenjen stanovanju vlasnika. Treći tip (prva polovina 19. stoljeća) redovito su trokatnice, pri čemu su donje dvije etaže namijenjene trgovini (kod nekih primjera uzima mezanin kao prvi kat), a drugi i treći kat za reprezentativno stanovanje vlasnika, što je naznačeno i artikulacijom pročelja (primjerice, pilastrima velikog reda). Kod toga je primjera u funkciji i znatno skromnije stambeno potkrovlje. ROBERTO COSTA, *Tipologie e caratteri costruttivi e stilistici degli edifici dei borghi settecenteschi di Trieste*, Smolars, Trieste, 1968., 7–8. Unatoč sličnostima, navedenu tipologiju nije moguće u cijelosti primijeniti na riječki korpus palača i kuća.
- ⁴⁵ Među njima možemo izdvojiti građansku kuću iz 70-ih godina 18. stoljeća u Bačvarskoj 1 koja ima uzdignute zabate u ravnini plohe, i to na čak dvama pročeljima, zatim trokatnicu i dvokatnicu na mjestu današnje zgrade banke u Starčevićevoj 10, obje uskih pročelja, od kojih je jedna imala visoko uzdignut trokutasti, a druga valoviti zabat. Usko pročelje s velikim valovitim zabatom s dva prozora ima i danas sačuvana trokatnica Melissino (Korzo 3) sa samo četiri osi. Postojala je i slična visoka četverokatnica Gollob koja se nekad nalazila na adresi Korzo 16, a imala je krovnu kućicu s trokutastim zabatom.
- ⁴⁶ RICHARD J. GOY, *Venetian vernacular architecture*, Cambridge University Press, New York, 1989., 54.
- ⁴⁷ ELENA BASSI, *Palazzi di Venezia*, Venezia, 1976., 48; DEBORAH HOWARD, The Role of Music in the Venetian Home in the Cinquecento, u: *The Music Room in Early Modern France and Italy: Sound, Space and Object* (ur. Deborah Howard i Laura Morretti), British Academy, 2012., 101–103.
- ⁴⁸ Vidi primjere s volutnim zabatima u: EGLE RENATA TRINCANATO, *Venezia Minore*, Venezia, 1980., 199–202, 212, 226.
- ⁴⁹ RICHARD J. GOY (bilj. 46), 54, 177, 229–231, 257–260, 292–301.
- ⁵⁰ Potonja ima na zabatu okulus u obliku četverolista, kao palača Vučković. Usp. EGLE RENATA TRINCANATO (bilj. 48), 363–367.
- ⁵¹ PETAR PUHMAJER (bilj. 8), 104.

- ⁵² Na tip kuća sa zabatnim pročeljima u Trstu upućuje: ROBERTO COSTA (bilj. 44), 7.
- ⁵³ MARIA WALCHER, *L'architettura a Trieste dalla fine del Settecento agli inizi del Novecento*, Udine, 1967., 10.
- ⁵⁴ U kojoj su mjeri bile sveprisutne govori i nacrt kuće nastao kao majstorski ispit pri Građevinskoj upravi Tršćanskog namjesništva gdje je izvjesni Antonio Covacic projektirao upravo takvu shemu. Usp. ROBERTO COSTA (bilj. 44), 15; FULVIO CAPUTO, *Architettura e città*, u: *Neoclassico: arte, architettura e cultura a Trieste 1790-1840*, Venezia, 1990., 14, MARIA LAURA IONA, *Momenti di urbanistica e architettura attraverso le fonti: il caso di Trieste*, u: *Gli archivi per la storia dell'architettura. Atti del convegno internazionale di studi, Reggio Emilia, 4-8 ottobre 1993.* (ur. Gino Badini), Roma, 1999., 470, 479.
- ⁵⁵ MARIA LAURA IONA (bilj. 54), 493.
- ⁵⁶ MARIA LAURA IONA (bilj. 54), 493.
- ⁵⁷ MARIA WALCHER (bilj. 53), 10.
- ⁵⁸ Arhivsku potvrdu za dvije spomenute palače donosi Matejčić, pripisujući Gnambu također palače Wohinz i Adamić na temelju stilskih obilježja. RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 1, 1982.), 425 i 629.
- ⁵⁹ Österreichische Nationalbibliothek, Pk 3003, 874, *Triest aus der Vogelschau*, autori: Ignaz Heymann, Giacinto Maina, 1802.
- ⁶⁰ ŽARKO MULJAČIĆ (bilj. 31), 241.
- ⁶¹ DOMINIK TELEKI VON SZEK, *Reise durch Ungern und einige angränzende Länder*, Pest, 1805., 239.